

СПЕЦИФІКА КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ (НАГЛЯДУ) В СОЦІАЛІСТИЧНІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1948-1989 рр.)

Переш І. Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

Наукова стаття присвячена висвітленню та дослідженню актуальних проблем, що стосуються історії становлення, розвитку та діяльності різноманітних моделей інституту конституційного контролю (нагляду) соціалістичної Чехословаччини (1948-1989 рр.). Аналіз вищенаведених питань здійснюється з використанням порівняльного аналізу інституту конституційного контролю (нагляду) Чехословаччини та ряду соціалістичних держав Центральної і Південно-Східної Європи. Матеріал актуальний для тих, хто вивчає історичні аспекти конституційної юрисдикції зарубіжних країн.

Ключові слова: конституційний контроль, конституційний нагляд, інститут конституційного контролю (нагляду) Чехословаччини, конституційний суд, конституційна юрисдикція, становлення та розвиток конституційного правосуддя соціалістичних держав.

Научная статья посвящена освещению и исследованию актуальных проблем, касающихся истории становления, развития и деятельности различных моделей института конституционного контроля (надзора) социалистической Чехословакии (1948-1989 гг.) Анализ вышеприведенных вопросов осуществляется с использованием сравнительного анализа института конституционного контроля (надзора) Чехословакии и ряда социалистических государств Центральной и Юго-Восточной Европы. Материал актуален для тех, кто изучает исторические аспекты конституционной юрисдикции зарубежных стран.

Ключевые слова: конституционный контроль, конституционный надзор, институт конституционного контроля (надзора) Чехословакии, конституционный суд, конституционная юрисдикция, становление и развитие конституционного правосудия социалистических государств.

The scientific article is devoted to coverage of research and topical issues relating to the history of the formation, development and activities of the various models of the institute of constitutional control (supervision) of socialist Czechoslovakia (1948-1989 gg.) Analysis of the above questions by using a comparative analysis of the institute of constitutional control (supervision), Czechoslovakia, and a number of socialist states of Central and South Eastern Europe. The material is relevant to those who study historical aspects of the constitutional jurisdiction of foreign countries.

Keywords: constitutional control, constitutional supervision, the institution of constitutional control (supervision), Czechoslovakia, the constitutional court, the constitutional jurisdiction, the establishment and development of constitutional justice of the socialist states.

Після закінчення Другої світової війни в Чехословаччині спостерігається наукова дискусія щодо можливих варіантів запровадження інституту конституційного судочинства, яка знайшла своє відображення та закріплення в багатьох теоретичних та практичних розробках.

Зокрема, в цій сфері слід згадати таких вчених-конституціоналістів, як Г. Буліну, Е. Таборського та ін [1, s. 9-25]. Але найбільш помітною була діяльність В. Кубеше, який навіть розробив власний проект нової Конституції, де містився окремий розділ, що стосувався запровадження органу конституційного правосуддя [2, s. 15].

На основі його положень Конституційний Суд повинен був здійснювати контроль за відповідністю нормативних актів Конституції та конституційним законам, розглядати справи про конституційність діяльності політичних партій та рухів, а також скарги фізичних та юридичних осіб на дії державних органів та посадових осіб, які порушують конституційні права та свободи громадян.

Конституційний Суд мав складатися із двох відділів. Перший займався всіма питаннями, окрім розгляду

скарг фізичних та юридичних осіб, і складався з 12 членів, з яких шістьох призначав Президент за поданням парламенту, а по три члени делегували Верховний суд та Вищий господарський суд. Що стосується другого відділу, то його положення повинен був регулювати окремий закон, який так і не був розроблений вченим [3, s. 15-16], але, очевидно, повинен був спеціалізуватися на розгляді конституційних скарг фізичних та юридичних осіб.

Але після того, як 9 травня 1948 року була прийнята нова Конституція Народної Республіки Чехословаччини [4, с. 35-86], яка законодавче закріпила державну єдність ЧСР та проголосила "побудову соціалізму", всі напрацювання щодо запровадження судового конституційного контролю були відкинуті.

Аргументом проти запровадження органу конституційного судочинства стало те, що Конституційний Суд першої республіки відносився до "особливих органів, які були бюрократичними і фактично стояли над парламентом" [5, s. 131]. Таким чином, будь-які ідеї щодо запровадження конституційного судочинства були відкинуті на два десятки років, а повноваження

Конституційного Суду були віднесені до Президії Національних зборів.

Так, відповідно до ст. 65 Основного закону, Президія здійснювала тлумачення законів, вирішувала питання про відповідність законів Конституції та відповідність постанов уряду й міністрів законам, а за Конституцією від 11 липня 1960 року [6, с. 25-46] ця функція була віднесена до компетенції Національних зборів.

Але оскільки Президія Національних Зборів в період між сесіями здійснювала всі повноваження вищого представницького органу, крім виборів Президента республіки та прийняття конституційних законів, то фактично функція конституційного контролю залишилась її компетенції [7, с. 57].

Таким чином, в Конституціях 1948 та 1960 рр. не передбачалося здійснення контролю спеціальним судовим органом. Цю функцію здійснював вищий орган народного представництва, а також його виборний орган – Президія.

Така ж ситуація склалася і в сусідніх державах. Так, відповідно до Конституції Угорщини 1949 року, загальні функції по захисту Основного закону почала здійснювати Президія Угорської Народної Республіки. Вона була наділена правом скасовувати або змінювати будь-які закони, постанови, розпорядження чи рішення органів державної влади, які суперечили Конституції [8, с. 30].

У Польщі після Другої світової війни питання про створення спеціалізованого органу охорони Конституції фактично не порушувалося, а сама ідея “оголошувала реакційною і такою, що не має права на існування у соціалістичній народній державі, яка довіряє справедливості і волі народу” [9, с. 6-21]. Тільки в документах з’їзду Демократичної партії за 1946 рік містилася вимога створення Конституційного трибуналу, але ці повноваження так і залишалися в руках парламенту [10, с. 42].

У Федеративній Народній Республіці Югославії питання конституційного контролю були закріплені вже у повоєнній Конституції від 1946 року. Так, відповідно до ст. 46, їх вирішення на рівні федерації було віднесено до відання федерації в особі її вищих органів державної влади і управління, а у п. 20 цієї статті зазначалося, що їм належало право змінювати та доповнювати Конституцію, здійснювати контроль за її виконанням і забезпеченням відповідності Конституцій республік Конституції федерації, а також контроль за виконанням союзних законів.

Провідне місце серед таких органів займав парламент країни – Народна Скупщина, хоча деякими повноваженнями у сфері конституційного контролю була наділена й Президія Народної Скупщини Югославії. Їй, зокрема, належало право розглядати питання про відповідність законів республік Конституції Югославії і союзних законів, але рішення Президії підлягали обов’язковому затвердженню парламентом [11, с. 63-65].

У другій половині 60-х років у Чехословаччині спостерігається часткова демократизація суспільно-політичного життя, що “стало передумовою федералізації держави”. Це пов’язано з тим, що з початку 1960 років у Чехословаччині почала формуватися політична опозиційна течія, яка в своїх програмних документах

передбачала проголошення політичного плюралізму, вимагали гарантій прав, формально закріплених у конституції та розширення прав обмеженої автономії Словаччини, яка, як складова територіальна одиниця, взагалі була “позбавлена державно-правового статусу” [12, с. 12-16]. Це привело до появи в середовищі Компартії реформістського крила, представники якого у квітні 1968 затвердили програму, що містила положення про розвиток демократії, нову систему політичного управління суспільством та перебудову державного устрою країни на засадах федералізму.

Такі події викликали занепокоєння у керівництва держав Варшавського блоку, у першу чергу СРСР, які здійснили військову інтервенцію у Чехословаччину і окупували країну з метою недопущення повалення комуністичної системи у країні та втрату союзника по військовому блоку.

Але, незважаючи на це, демократичні перетворення, які отримали назву “празька весна”, призвели до чергової спроби розв’язати чесько-словацькі відносини. Їх результатом став схвалений 27 жовтня 1968 року Конституційний закон “Про Чехословацьку федерацію” [13, с. 47-95], який набрав чинності 1 січня 1969 року.

Закон передбачав утворення двох республік із власними органами законодавчої і виконавчої влади – Чеської Соціалістичної Республіки і Словацької Соціалістичної Республіки. Передбачалося створення Федеральних національних зборів, які склалися із двох палат – Народної палати, яка обиралася населенням за територіальним принципом, і Палати націй, в якій чехи та словаки мали рівне представництво. Найвищим органом політичної влади федерації проголошувалися Федеральні збори, які наділялися широкими повноваженнями, зокрема, обирали главу держави – Президента ЧССР строком на 5 років, який був відповідальним перед парламентом.

Незважаючи на те, що були створені окремі Національні ради як верховні представницькі органи обох республік, а також республіканські уряди, фактично продовжувала існувати унітарна держава. Чеські і словацькі законодавчі органи (національні ради) і уряди обох республік займалися в основному розвитком культури та освіти, а головні питання залишалися у компетенції федеральних органів.

Для конституційного судочинства цей закон був надзвичайно важливим, оскільки передбачав у ст. 86 утворення Конституційного Суду Чехословацької Соціалістичної Республіки як органу охорони конституційності [14, с. 352].

Відповідно до закону у компетенцію Конституційного Суду входило:

1) вирішення справ про відповідність законів Федеральних Зборів і законодавчих актів її Президії Конституції Чехословацької Соціалістичної Республіки (далі ЧССР); про відповідність конституційних законів Чеської Національної Ради і Словацької Національної Ради Конституції ЧССР і про відповідність законів Національних Рад Конституції ЧССР; про відповідність постанов Уряду ЧССР і загальнообов’язкових правових

актів федеральних міністерств та інших федеральних органів державної влади і про відповідність постанов Урядів республік, загальнообов'язкових правових актів міністерств та інших центральних органів державної влади Конституції ЧССР і законам Федеральних Зборів;

2) вирішення спорів про компетенцію між органами ЧССР та органами однієї або двох республік; між органами двох республік;

3) розгляд справ на скарги щодо дійсності мандата депутата Федеральних Зборів, на рішення про відкликання депутата, а також на рішення про відмову в реєстрації кандидата;

4) розгляд справ про захист гарантованих Конституцією прав і свобод, якщо вони порушуються рішеннями чи іншим втручанням федеральних органів, а законом не передбачений інший спосіб захисту.

Отже, з вищенаведеного видно, що у конституційному правосудді ЧССР чітко просліджувалася тенденція до суттєвого збільшення повноважень Конституційного Суду у порівнянні із домюнхенським органом конституційного судочинства.

Якщо розглядати питання контролю за здійсненням Конституції з точки зору федеративних відносин, то охорона конституційності складала виключну компетенцію Чехословацької Республіки. Це означає, що в даній сфері були компетентними відповідні федеральні органи.

Так, Чеська та Словацька Національні Ради як вищі представницькі органи республік і їх єдині законодавчі органи мали право приймати конституційні та інші закони республіки, контролювати їх проведення в життя; обговорювати програмні заяви уряду республіки, контролювати його діяльність та діяльність його членів, а також обговорювати питання про довіру уряду. Вони мали право скасовувати постанови або рішення уряду республіки чи іншого центрального органу державної влади, якщо вони не відповідали Конституції або іншому закону Національної Ради.

Таким чином, компетенція вищих представницьких органів федерації і республік дозволяла їм вирішувати питання охорони конституції самостійно. Це також стосувалося одного із важливіших повноважень Конституційного Суду – вирішувати спори між федерацією та її суб'єктами, які також могли вирішуватися політичними засобами.

Суб'єктами, які мали право звернутися до Конституційного Суду виступали: палати Федеральних зборів, Президія Федеральних зборів, уряд Чехословацької Соціалістичної республіки або інший федеральний орган, Чеська Національна рада, її Президія, Словацька Національна рада, її Президія, Уряди обох республік, суди, Генеральний прокурор, фізичні та юридичні особи [15, с. 22]. Але Конституційний суд міг розпочати справу і за власною ініціативою, тобто володів правом здійснювати абстрактний та конкретний контроль за конституційністю нормативно-правових актів.

Він складався з 12 членів: 8 суддів та 4 заступників. Щоб між двома республіками не виникали розбіжності під час призначення суддів, то чотири судді та два заступники обирались Палатою Націй Чеської Соціалі-

тичної республіки, а інші чотири судді та два заступники – Радою громадян Словацької Соціалістичної республіки строком на 7 років і не більше, ніж на два строки підряд.

Суддею Конституційного Суду міг бути громадянин Чехословаччини, який мав право голосу, вищу юридичну освіту, досяг 35 років і не менше 10 років займався юридичною діяльністю.

Детальніша процедура формування суду, його повноваження, розгляд справ перед ним повинні були регулюватися спеціальним законом Федеральних зборів Чехословаччини, проект якого був розроблений в червні 1969 року але не запропонований парламенту [16, с. 554].

Крім цього, відповідно до ст. 101 Конституції, передбачалося, що в Чеській та Словацькій республіках повинні створитися конституційні суди республік. Їх статус та основи організації мали забезпечувати конституційні закони Національних рад. Але всі ці положення так і не були інституційовані, залишившись існувати тільки на папері [17, с. 352].

Якщо порівняти розвиток конституційного правосуддя Чехословаччини з іншими соціалістичними країнами того часу, то в Угорській Народній Республіці вперше Конституція 1972 року закріпила право здійснення контролю за дотриманням Конституції і відміни актів державних органів, які суперечать Конституції або порушують інтереси суспільства за Державними зборами. У ході конституційної реформи 1983 року інститут конституційного контролю був переданий новоствореній Конституційно-правовій Раді, яка здійснювала контроль за конституційністю всіх правових норм, директив та рішень Верховного Суду, правових актів членів уряду, генерального прокурора, керівників центральних відомств а також місцевих органів влади. Вона була наділена також правом тлумачення конституційних норм. Обиралася Конституційно-правова Рада Державними Зборами у складі 11-17 чоловік, більшість яких становили депутати зборів, а головою та секретарем Конституційно-правової Ради взагалі могли бути тільки депутати Державних Зборів [18, с. 30-41].

У Польській Народній Республіці до 1985 року контроль за конституційністю нормативних актів здійснювала Державна Рада і лише з 1986 року був створений спеціалізований орган – Конституційний Суд, який на відміну від органу конституційної юрисдикції Угорської Народної Республіки, хоча і обирався Сеймом, був незалежним органом конституційної юрисдикції. Він не вирішував питання про конституційність актів Сейму і Державної Ради, а тільки мав право розглядати такі питання і повідомляти про це Сейм. Самостійно він приймав рішення лише про конституційність актів Ради Міністрів Республіки та інших підзаконних актів [19, с. 42-55].

У Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії конституційна юрисдикція виникла у 1963 році і мала свої особливості, пов'язані з федеративним устроєм держави. Так, у Югославії діяв не один, а система конституційних судів на чолі з Федеральним Конституційним Судом [20, с. 63-65].

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що система органів по захисту Конститу-

ції Чехословаччини в післявоєнний період послідовно формувався з 1948 року. І хоча ідея правової охорони Основного закону і створення для цієї мети спеціалізованого органу судового типу прослідковувалася в правових розробках цілого ряду дослідників, враховуючи той факт, що соціалістична доктрина не визнавала самої ідеї створення такого спеціалізованого інституту, його функції були передані Президії Національних зборів та самим Національним зборам.

Тільки у 1968 році відбулося повернення до ідеї створення спеціалізованого органу правової охорони Конституції, оскільки у ст. 86 конституційного закону "Про Чехословацьку федерацію" було передбачено створення Конституційного Суду ЧССР як органу охорони конституційності, положення якого так і залишилися декларативними і не були інституційованими протягом 22 років, а функції по охороні Конституції продовжував виконувати Парламент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bulin H. O prislusnosti ustavního soudu a zásade nepřeskoumatelnosti zákonu. In: *Problemy nove ceskoslovenske ustavy*. – Brno, 1947. – S. 9-25.
2. Sládeček V. *Ústavní soudnictví*. – Praha: C.H.BECK, 1999. – 142 s.
3. Sládeček V. *Ústavní soudnictví*. – Praha: C.H.BECK, 1999. – 142 s.
4. Конституция Народной Республики Чехословакия, от 9 мая 1948 г. // Конституции Европейских стран народной демократии. – М., 1954. – С.35-86.
5. Mikule V. Federální ústavní soud skutečností // *Právo a zákonnost*. – 1992. – № 3. – S. 129-138.
6. Конституция Чехословацкой Социалистической Республики 11 июля 1960 г. // Чехословацкая Социалистическая Республика: Конституция и законодательные акты. – М.: Прогрес, 1987. – С. 25-46. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – 73 с.
8. Гречко К.Н. Конституционный контроль в Венгерской Республике // Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – С. 30-41.
9. Rozmarin S. Kontrola konstytucyjności ustawy // *Panstvo i pravo*. – W-wa, 1948. – R. 3. – № 12. – S. 6-21.
10. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – 73 с.
11. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – 73 с.
12. Лемак В.В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми. Автореф... докт. юрид. наук. – Ужгород, 2003. – 40 с.
13. Конституционный закон "О Чехословацкой федерации" от 27 октября 1968 г. // Чехословацкая Социалистическая Республика: Конституция и законодательные акты. – М.: Прогрес, 1987. – С. 47-95.
14. Blahož J. Několik námětů k modelu ústavního soudnictví ČSSR a ČSR // *Právník*. – 1969. – S. 352-364.
15. Rozhodovacia činnosť Ústavného súdu Slovenskej Republiky 1993 – 1997. – Bratislava,; Kalligram, 1999. – 632 s.
16. Mikule V. Teze k některým otázkám provedení čl. 92 ust. zák. o Československé Federacijské // *Právník*. – 1969. – № 7. – S. 554-563.
17. Blahož J. Několik námětů k modelu ústavního soudnictví ČSSR a ČSR // *Právník*. – 1969. – S. 352-364.
18. Гречко К.Н. Конституционный контроль в Венгерской Республике // Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – С. 30-41.
19. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – 73 с.
20. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – 73 с.